

Katarzyna Andrejuk

Instytut Filozofii i Socjologii, Polska Akademia Nauk¹

Andriy Korniychuk

Szkoła Nauk Społecznych, Instytut Filozofii i Socjologii,
Polska Akademia Nauk²

***Ukraińscy absolwenci polskich uczelni:
przechodzenie ze studiów na rynek pracy
w kontekście samozatrudnienia³***

Streszczenie

Celem artykułu jest opisanie wzorów i mechanizmów rozpoczynania aktywności na polskim rynku pracy przez specyficzną grupę imigrantów ukraińskich — absolwentów polskich uczelni zakładających własne firmy. Ukraińcy stanowią najliczniejszą grupę studentów cudzoziemskich w Polsce, przy czym migranci polskiego pochodzenia to malejący odsetek wśród ogółu studentów ukraińskich. Może to wskazywać, że w przypadku Ukraińców migracje edukacyjne do RP ulegają profesjonalizacji, odrywają się od kontekstu etnicz-

¹ Instytut Filozofii i Socjologii PAN, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa, adres elektroniczny autorki: kandrejuk@ifispan.waw.pl

² Instytut Filozofii i Socjologii PAN, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa; adres elektroniczny autora: andriy.korniychuk@yahoo.com

³ Artykuł powstał na podstawie materiału empirycznego zgromadzonego w ramach projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki numer DEC-2013/09/D/HS6/03430

nego. Analiza opiera się na danych z badania jakościowego (wywiady pogłębione). W przypadku studentów z Ukrainy, którzy coraz częściej podejmują naukę w Polsce, zbiegają się problemy związane ze statusem studenta (niedostępność prac wymagających posiadania wysokich kwalifikacji, brak szans na awans, ograniczone możliwości podejmowania pracy w pełnym wymiarze czasu) i statusem cudzoziemca (praktyki dyskryminacyjne, niewystarczająca znajomość języka, ograniczone usieciwienie w społeczeństwie przyjmującym). Prace studenckie mają często na celu przezwyciężenie takich trudności adaptacyjnych i stanowią szansę na pogłębienie procesu integracji społecznej, kulturowej i ekonomicznej. Najczęstszą strategią studentów jest łączenie pracy oraz studiów, jednak czasem można też zaobserwować „przeskok” na rynek pracy po ukończeniu edukacji wyższej.

Słowa kluczowe: imigranci ukraińscy, studenci z Ukrainy, samozatrudnienie imigrantów, przejście ze studiów do pracy

Wprowadzenie

Celem artykułu jest opisanie wzorów i mechanizmów rozpoczynania aktywności w formie samozatrudnienia na polskim rynku pracy przez specyficzną grupę imigrantów ukraińskich — absolwentów polskich uczelni. Artykuł stawia pytanie, w jaki sposób kumulacja różnych statusów społecznych, potencjalnie marginalizujących jednostkę na rynku pracy (status imigranta, status studenta lub nowego absolwenta), przy jednoczesnym posiadaniu ważnego zasobu w postaci kapitału edukacyjnego, kształtuje sytuację młodych pracowników na początku ich ścieżki zawodowej. Czy ich przejście na rynek pracy ma charakter skokowy czy raczej procesualny? W artykule skupiono się na specyficznej grupie zawodowej — imigrantach, którzy po odbyciu studiów w Polsce wybrali samozatrudnienie (założyli własną firmę). W badaniach podkreśla się, że młodzi ludzie wybierający po studiach pracę za granicą charakteryzują się szczególnie wysokim poziomem sprawstwa, samodzielności, zaradności życiowej (Grabowska, 2016, i cyt. tam Beck, Beck-Gernsheim, 2001). Podobne cechy — gotowość do ponoszenia ryzyka, przejmowania inicjatywy i odpowiedzialności — są przypisywane jednostkom samozatrudnionym, tj. rozwijającym własne firmy (Andrejuk, 2017). Skupiając się na tak specyficznej grupie, podjęto problematykę aktywizacji zawodowej imigrantów szczególnie cenionych z punktu widzenia państwa przyjmującego: charakteryzujących się wysokimi kwalifikacjami, ale też zaradnością i operatywnością w sytuacji podwyższonego ryzyka dyskryminacji (bycia cudzoziemcem).

Studenci ukraińscy w Polsce — kontekst kraju wysyłającego i przyjmującego

Imigracja do Polski ma obecnie wyraźny profil ukraiński — cudzoziemcy z tego kraju są główną grupą napływową. Dominującym wzorem migracji jest jednak mobilność tymczasowa, często o charakterze sezonowym (Górny, 2017; Górny, Kindler, 2016; Okólski, 2001). Obecnie, jak wskazują dane urzędowe o charakterze statystycznym, najliczniejszą

grupą Ukraińców w Polsce są osoby przyjeżdżające na podstawie oświadczenia o zamiarze powierzenia pracy cudzoziemcowi, dzięki któremu można wykonywać pracę maksymalnie przez sześć miesięcy w roku (system oświadczeń przechodzi obecnie zmiany w związku z wprowadzeniem zezwoleń na pracę sezonową). Jednak z uwagi na fakt, że społeczność imigrantów z Ukrainy jest obecna w Polsce od lat dziewięćdziesiątych XX wieku, stopniowo coraz silniej wzrasta jej wewnętrzne zróżnicowanie. Dotyczy to na przykład pojawiania się grup, takich jak studenci czy migranci osiedleńcy. Ukraińcy stanowią obecnie największą grupę studentów zagranicznych na polskich uczelniach. Chociaż populacja studentów jest znacząco mniejsza od populacji migrantów sezonowych i tymczasowych, z roku na rok liczba osób przybywających na studia wzrasta. To zjawisko zostało już określone jako ukrainizacja szkół wyższych (Gierko, 2015). W obliczu niżu demograficznego w Polsce, zmniejszonego napływu rodzimych studentów i trudnej sytuacji uczelni prywatnych oraz państwowych rekrutacja cudzoziemskich studentów przez niektóre szkoły jest wręcz postrzegana jako strategia przetrwania. Polskie uczelnie reklamują się za granicą, uczestniczą w akcjach promocyjnych i dniach otwartych w ukraińskich miastach, upatrując w tym szans na internacjonalizację. Zasadne wydaje się założenie, że wielu cudzoziemców po ukończeniu studiów w Polsce będzie dążyło do kapitalizowania tytułu zawodowego w kraju przyjmującym.

Prace badawcze, w których dotychczas podejmowano tematykę studentów ukraińskich, odnosiły się do motywacji wyboru studiów oraz adaptacji kulturowej w Polsce (Długosz, 2015; Rębisz, Grygiel, 2017), relacji ze społeczeństwem przyjmującym oraz kontekstu umiędzynarodowienia polskich uczelni (Gierko, 2016). Badacze analizujący migracje studenckie z Ukrainy zwracają uwagę na niebezpieczeństwo drenażu mózgow i kontekst postkolonialnego (postsowieckiego) dziedzictwa byłej republiki radzieckiej (Kyvliuk, Svyrydenko, 2017). Uwarunkowania te sprzyjają mobilności edukacyjnej rozumianej jako ucieczka z kraju pochodzenia, a nie jako proces cyrkulacji idei/wiedzy składający się z wyjazdów i powrotów (tamże, s. 367). Badanie sondażowe przeprowadzone wśród studentów zagranicznych w Polsce w 2014 roku dowiodło, że 72% z nich planuje podjąć pracę w RP po zakończeniu studiów, podczas gdy 31% zamierza powrócić do kraju pochodzenia i tam rozpocząć aktywność zawodową (niektórzy rozważali także kontynuację nauki lub migrację do innych krajów)⁴. W przypadku respondentów ukraińskich odsetek skłonnych do podjęcia pracy w Polsce był jeszcze wyższy i wynosił 77% (Trzciniński, 2015, s. 195–198).

Zjawisko umiędzynarodowienia polskich uniwersytetów to tylko jeden z wymiarów kształtujących sytuację cudzoziemskich studentów w Polsce. W wyniku umasowienia edukacji wyższej bycie absolwentem szkoły wyższej traci przymiot cechy wyjątkowej dla pracodawcy, w rezultacie pogarsza się sytuacja takich osób na rynku pracy, zarówno w kontekście oferowanych stanowisk, jak i trudności ze znalezieniem zatrudnienia (Kryńska, 2011; na temat prestiżu edukacji uniwersyteckiej zob. też: Stankiewicz, 2014). Nadpodaż

⁴ Wliczono odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak”. Odpowiedzi nie sumują się do 100, ponieważ można było dokonać wielokrotnego wyboru.

osób z wyższym wykształceniem prowadzi do podejmowania pracy poniżej możliwości i oczekiwań, zwłaszcza wśród młodych absolwentów. W Polsce ponad 20% pracujących deklaruje, że posiada wyższe kwalifikacje w stosunku do zajmowanego stanowiska (w grupie wiekowej 21–25 lat ten odsetek jest jeszcze wyższy i wynosi ponad 30% pracujących), a zjawisko to ma tendencję rosnącą (Kiersztyn, 2011, s. 11). Wskazywanym przez badaczy problemem jest niedopasowanie oferty kształcenia instytucji szkolnictwa wyższego do oczekiwań pracodawców (Jakubowska, Rosa, 2011)⁵. Podobnie trudna jest sytuacja młodych osób na ukraińskim rynku pracy (Petyuh, Shchetinina, Shkoda 2017). Takie okoliczności mogą sprzyjać przejmowaniu inicjatywy i wyborowi samozatrudnienia. Badania Marka Kunasza pokazują, że około jedna czwarta studentów polskich chciałaby w przyszłości założyć własną firmę, natomiast studenci ukraińscy nawet częściej deklarują taki zamiar niż Polacy (Kunasz, 2014).

W latach 2009–2016 odnotowano znaczący wzrost migracji edukacyjnych obywateli Ukrainy (wskaznik wzrostu wynosił 176%). W roku akademickim 2015/2016 poza granicami Ukrainy studiowało 66 668 osób (Slobodian, Stadnyi, 2017). Tylko w ostatnich trzech latach liczba studiujących za granicą wzrosła o kolejne 20% (Slobodian, Stadnyi, 2016, 2017). Zgodnie z danymi CEDOS obejmującymi okres od 2008 do 2014 roku najczęściej wybieranymi krajami docelowymi są od lat Rosja, Polska i Niemcy, jednak w przypadku Polski rejestruje się najbardziej dynamiczny wzrost Ukraińców przyjeżdżających na studia. Tendencję rosnącą można zaobserwować również w liczbie Ukraińców studiujących w Kanadzie, Włoszech, Czechach, Hiszpanii, Austrii, podczas gdy zmniejsza się liczba osób wybierających uczelnie w USA⁶.

Czynnikiem wpływającym na wzrost intensywności ruchów migracyjnych z Ukrainy do Polski od 2014 roku jest brak stabilności społecznej i ekonomicznej: pauperyzacja kraju pochodzenia (proces dotkliwych reform w kraju w wielu obszarach gospodarki), trwający od 2014 roku konflikt zbrojny (i pobór młodych mężczyzn do wojska), związane z tym konfliktem wewnętrzne przesiedlenie prawie dwóch milionów obywateli. Ukraina plasuje się na 10–12 miejscu na świecie pod względem liczby osób z wyższym wykształceniem, jednak problemem pozostaje niska jakość usług edukacyjnych i niska wartość wyższego wykształcenia. W badaniu opinii publicznej przeprowadzonym przez Gfk Ukraine w 2016 roku na Ukrainie 28% respondentów wskazało, że prestiż uczelni odgrywa ważną rolę przy poszukiwaniu pracy po ukończeniu studiów (Zheriobkina, Kudelia, Samokhin, Stadnyi, 2016), jednak każdy dodatkowy rok studiów zwiększa prawdopodobieństwo znalezienia pracy na Ukrainie tylko o 1–2%. Dodatkowy rok nauki wpływa na podniesienie wynagrodzenia maksymalnie o 5% (Vakhitova, Coupe, 2013), podczas gdy w 2005 roku w krajach UE

⁵ Z drugiej strony jest też krytykowany „biznesowy” model uczelni wyższych i postrzeganie relacji między studentami a wykładowcami w kategoriach usługodawców i usługobiorców (Wieczorkowska, Król, Wierziński, 2016). Ważnym kontekstem w dyskusji na temat zmiany roli uniwersytetów w Polsce są przemiany demograficzne, kolejne reformy edukacji oraz procesy prywatyzacji i deprivatyzacji systemu szkolnictwa wyższego (Kwiek, 2015).

⁶ Dane CEDOS.

średnia wynosiła 43%, a w przypadku Polski 45% (Vakhitova, Coupe, 2013). Do kategorii czynników kształtujących pragmatyczne podejście obywateli Ukrainy do wyboru miejsca studiowania należy zaliczyć niskie koszty związane z przeprowadzką i podróżami do kraju pochodzenia.

Problematyka drogi zawodowej cudzoziemskich absolwentów polskich uczelni nie doczekała się do tej pory pogłębionych badań. Jednak sama tematyka przechodzenia ze szkoły do rynku pracy (jako etap wchodzenia w dorosłość) stanowi wątek ważny i często podejmowany przez socjologów zajmujących się zagadnieniami pracy oraz edukacji. Jak pisze Danuta Piróg (2013), początkowo zajmowano się nią głównie w kontekście przejścia z niższych szczebli edukacji do aktywności zawodowej, ale upowszechnienie edukacji wyższej i zróżnicowanie sukcesu absolwentów uczelni doprowadziły do badania tak zwanej tranzycji również w odniesieniu do tej kategorii. W latach dziewięćdziesiątych XX wieku uznawano, że efektywne przejście ze szkoły do pracy stanowi wypadkową determinant trojakiiego rodzaju: ekonomicznych (uwarunkowania rynku pracy, innowacyjność gospodarki), czynników indywidualnych (jednostkowe motywacje, aspiracje i ambicje, pochodzenie społeczne), zaplecza edukacyjnego (kierunek i program studiów) (Piróg, 2013, s. 133). Z kolei w powstającej obecnie literaturze przedmiotu na temat przejścia *from school to work* Henryk Domański i współautorzy (2012) wyodrębnili trzy główne obszary tematyczne, są to: relacje między osiągnięciami edukacyjnymi i zawodowymi oraz czynnikami merytokratycznymi związanymi między innymi z pochodzeniem społecznym, kapitałem społecznym i kulturowym jednostek; wpływ kontekstu instytucjonalnego zakorzenionego w systemie edukacji; wpływ kontekstu instytucjonalnego rynku pracy (Domański i in., 2012, s. 124).

W ramach tego zagadnienia były analizowane mechanizmy partycypacji w edukacji i rynku pracy nie tylko ogółu populacji, ale również poszczególnych kategorii społecznych, np. osób niepełnosprawnych (Benz, Yovanoff, Doren, 1997) czy kobiet (Gaskell, 1992). Literatura na temat imigrantów przechodzących ze szkoły na rynek pracy dotyczy głównie ludności napływowej w wielokulturowych państwach Europy Zachodniej i Ameryki Północnej, w których są prowadzone takie studia przypadków (np. w odniesieniu do: drugiego pokolenia imigrantów w Danii — Nielsen i in., 2003; uczestników programu międzynarodowej wymiany studenckiej Erasmus — Teichler, Maiworm, 1994). W kontekście polskim wchodzenie w dorosłość młodych polskich migrantów zdobywających pierwsze doświadczenia na zagranicznych rynkach pracy podczas pobytu na emigracji analizowała Izabela Grabowska (2016). Autorka zaznaczyła, że ich wzory aktywności zawodowej za granicą różnią się od tych obserwowanych w przypadku innych imigrantów (np. cechuje ich większa trwałość pobytów). Justyna Sarnowska (2016), również analizując proces tranzycji na rynek pracy młodych Polaków z epizodami migracji, wyróżniła cztery aspekty tego procesu: kapitalizację zdobytych przez lata zasobów symbolicznych i kulturowych; przekraczanie własnych granic mentalnych; tworzenie relacji z innymi; uzyskiwanie poczucia samodzielności na rynku pracy, któremu towarzyszył wzrost autorefleksyjności, samoświadomości i pewności siebie.

Metoda badawcza

Ukraińcy wydają się szczególnie ciekawą grupą w kontekście badania wzorów przejścia na rynek pracy cudzoziemskich absolwentów: po pierwsze, są najliczniejszą społecznością imigrancką w Polsce; po drugie, są najliczniejszą zbiorowością studentów zagranicznych. Artykuł został przygotowany na podstawie materiału empirycznego (wywiady pogłębione) zgromadzonego w trakcie realizacji projektu badawczego na temat imigrantów samozatrudnionych w Polsce. Wywiady przeprowadzono w latach 2014–2017, zapraszając do udziału osoby, które prowadziły własną firmę w momencie badania lub we wcześniejszym okresie. W badaniu tym — oprócz innych grup — analizowano między innymi imigrantów ukraińskich w Polsce⁷ (osoby urodzone na Ukrainie, niezależnie od tego, czy będąc na emigracji naturalizowały się). W próbie znalazło się również 13 respondentów z Ukrainy, kobiet i mężczyzn, którzy studiowali na uczelniach państwowych lub prywatnych w Polsce (w dziesięciu przypadkach ukończyli studia, w trzech byli to studenci, ale już aktywni zawodowo — prowadzący firmy). Tę część wywiadów wykorzystano w poniższej analizie. Respondenci byli absolwentami studiów na kierunkach humanistycznych, społecznych i ekonomicznych (jedynym wyjątkiem była kosmetologia) w Warszawie, Krakowie, Białymstoku i Rzeszowie. W większości przypadków podjęli pracę w mieście ukończenia studiów — tylko jeden absolwent uczelni rzeszowskiej przeniósł się do Warszawy, co pokazuje również migracje wewnętrzne cudzoziemców w obrębie kraju przyjmującego (z miast peryferyjnych do centralnych ośrodków miejskich), m.in. w celu zwielokrotnienia szans na korzystne zatrudnienie. Część respondentów miała za sobą doświadczenia studiów na kilku polskich uczelniach, np. w związku ze zdobywaniem tytułu licencjata i magistra w różnych ośrodkach. W dwóch przypadkach studia w Polsce wiązały się również z migracją rodziców respondentów. Scenariusz wywiadu obejmował istotny z perspektywy niniejszej analizy wątek trajektorii zawodowych imigrantów (prace podejmowane w Polsce, ewentualnie także zatrudnienie przed migracją do Polski). Pozwoliło to na prześledzenie drogi zawodowej respondentów od ukończenia studiów do momentu przeprowadzania rozmowy. Zastosowanie metody jakościowej wiązało się ze skupieniem na jednostkowych, subiektywnych interpretacjach rzeczywistości społecznej konstruowanych w wywiadach przez rozmówców. Podstawowym zadaniem badaczy było zrozumienie świata społecznego wyłaniającego się z zaprezentowanych narracji.

Ukraińcy na polskich uczelniach — podstawowe dane statystyczne

Na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego z lat 2014–2017 można zaobserwować kilka ważnych trendów dotyczących uczestnictwa studentów zagranicznych w edukacji wyższej w Polsce. W analizowanym okresie, tzn. od roku akademickiego 2014/2015, liczba studentów pochodzenia imigranckiego stale rośnie, zwiększa się również liczba studentów z Ukrainy stanowiących największą grupę obcokrajowców na polskich

⁷ Szerzej na ten temat: K. Andrejuk, *Przedsiębiorcy ukraińscy w Polsce. Struktura i sprawstwo w procesie osiedlenia*, Warszawa, IFiS PAN 2017.

uczelniach. Co więcej, z roku na rok wzrasta przewaga studentów ukraińskich w grupie studentów zagranicznych: w roku akademickim 2014/2015 Ukraińcy stanowili 50% wszystkich obcokrajowców studiujących w Polsce, a dwa lata później już 54%. Fakt, że migracje edukacyjne do Polski mają tak wyraźny profil ukraiński, może być pomocny w kontekście lepszego ukierunkowania programów polityki społecznej w zakresie aktywizacji zawodowej absolwentów.

Tabela 1. Studenci i absolwenci ukraińscy w Polsce

	Studenci			Absolwenci	
	Ogółem (% populacji cudzoziemskich studentów)	w tym kobiety	w tym na pierwszym roku studiów	Ogółem	w tym kobiety
Ukraina (2016/2017)	35 584 (54,08%)	19 461	11 108	4 526	3 094
Ogółem cudzoziemcy (2016/2017)	65 793	33 681	19 237	8 725	5 233
w tym: Ukraina — studenci polskiego pochodzenia (2016/2017)	3 520	2 124	1 046	631	439
Ogółem cudzoziemcy polskiego pochodzenia (2016/2017)	7 675	4 521	2 161	1 411	942
Ukraina (2015/2016)	30 589 (53,55%)	16 938	10 905	3 380	2 309
Ogółem cudzoziemcy (2015/2016)	57 119	29 522	17 734	7 149	4 337
w tym: Ukraina — studenci polskiego pochodzenia (2015/2016)	3 616	2 103	1 058	566	383
Ogółem cudzoziemcy polskiego pochodzenia (2015/2016)	7 576	4 390	2 117	1 288	868
Ukraina (2014/2015)	23 392 (50,74%)	13 639	9 364	2 163	1 445
Ogółem studenci cudzoziemscy (2014/2015)	46 101	24 329	15 403	5 623	3 251

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego (dotyczące roku akad. 2016/2017: stan w dniu 30.11.2016 r., absolwenci z roku akad. 2015/2016; dotyczące roku akad. 2015/2016: stan w dniu 30.11.2015 r., absolwenci z roku akad. 2014/2015; dotyczące roku akad. 2014/2015: stan w dniu 30.11.2014 r., absolwenci z roku akad. 2013/2014), opracowanie własne.

Od roku akademickiego 2015/2016 GUS udostępnia statystyki na temat studentów polskiego pochodzenia. Również odnośnie do tego aspektu można zaobserwować ciekawą dynamikę, choć oczywiście dotyczy ona jedynie bardzo ograniczonego wycinka czasu (2015–2017). Podczas gdy liczba studentów zagranicznych polskiego pochodzenia rok do roku rośnie, w przypadku studentów z Ukrainy jest zauważalny odwrotny trend: w porównaniu do roku 2015/2016 w roku akademickim 2016/2017 mniej studentów z tego kraju deklaruje polskie korzenie. W rezultacie Ukraińcy polskiego pochodzenia stanowią malejący odsetek studentów ukraińskich w ogóle, a z drugiej strony coraz mniejszy jest ich udział procentowy w populacji studentów cudzoziemskich polskiego pochodzenia. Może to być przejawem utowarowienia edukacji wyższej cudzoziemców w Polsce: w przypadku Ukraińców migracje edukacyjne ulegają profesjonalizacji, odrywają się od kontekstu etnicznego. Poza wąską grupą osób polskiego pochodzenia stanowią popularyzującą się strategię kariery wśród ogółu młodych Ukraińców. Polskie szkoły wyższe są coraz częściej wybierane z powodu ich postrzeganej atrakcyjności jako miejsca realizacji studiów za granicą, a nie w związku z poczuciem przynależności narodowej osób o tożsamości polonijnej czy chęcią powrotu do kraju przodków.

Cudzoziemcy studiujący w Polsce stacjonarnie (na studiach dziennych) mają prawo do podejmowania pracy i nie wymaga się od nich dodatkowego zezwolenia. Paradoksalnie absolwenci polskich uczelni mogą być w gorszej sytuacji prawnej niż studenci studiów stacjonarnych: jeśli szukają zatrudnienia po ukończeniu studiów, muszą posiadać zezwolenie na pobyt w Polsce dla absolwenta poszukującego pracy. Cudzoziemscy absolwenci studiów stacjonarnych na polskich uczelniach, podobnie jak studenci, mogą być zatrudniani bez konieczności uzyskiwania zezwolenia (rozporządzenie ministra pracy i polityki społecznej z 21 kwietnia 2015 roku w sprawie przypadków, w których powierzenie wykonywania pracy cudzoziemcowi na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej jest dopuszczalne bez konieczności uzyskania zezwolenia na pracę). W przypadku studentów studiów niestacjonarnych możliwości zatrudnienia są bardziej ograniczone. Muszą się starać o zezwolenie na pracę lub odpowiedni status pobytowy uprawniający do pracy bez zezwolenia, na przykład stały pobyt na podstawie polskiego pochodzenia. Podobne ograniczenia dotyczą absolwentów studiów niestacjonarnych.

Badanie jakościowe potwierdziło, że ścieżki prowadzące do podejmowania studiów w Polsce są zróżnicowane. Dla większości respondentów studia na polskiej uczelni były pierwszym doświadczeniem edukacji wyższej. W odosobnionych przypadkach studia w Polsce były poprzedzone ukończeniem uczelni na Ukrainie. Zgodnie z obrazem wyłaniającym się z oficjalnych danych statystycznych część imigrantów to osoby polskiego pochodzenia. Cechą charakterystyczną tych rozmówców było doświadczenie nauki w polskiej szkole na Ukrainie, co ułatwiało późniejszą adaptację językową (choć nauka polskiego tu również była konieczna). Inni rozmówcy podejmowali studia w Polsce mimo braku polskich korzeni. Wskazywali na motywującą rolę członkostwa Polski w UE, wpływającą na program i sposób nauczania, oraz unijną uznawalność polskich dyplomów. Ponadto częstym argumentem było odwołanie do korupcyjności ukraińskiego systemu szkolnictwa wyższego, doceniano brak konieczności płacenia łapówek na polskich uczelniach.

Pierwsze doświadczenia aktywności zawodowej: odbywanie studiów jako okres adaptacji do polskiego rynku pracy

Typową drogą zawodową w badanej grupie było podejmowanie pracy zawodowej jeszcze podczas studiów. Wynika to między innymi z przyjętych w Polsce mechanizmów finansowania studiów cudzoziemców oraz służy zdobyciu środków na utrzymanie w kraju emigracji. Oprócz niewielkiej grupy najlepszych kandydatów, którym przysługują stypendia⁸ lub bezpłatna nauka na uczelni państwowej, większość studentów ukraińskich musi pokrywać nie tylko koszty utrzymania, ale również czesne za studia. Rozmówcy podkreślali, że pierwsze prace podejmowane w czasie studiów miały charakter dorywczy, z założenia były tymczasowe.

„Zwykle to było na umowę zlecenie, ponieważ nie miałam działalności gospodarczej, to było też bardzo dorywcze, robiłam to, nie wiem, może powiedzmy przez pięć lat. Ale to było na zasadzie — ja się nigdzie nie ogłaszałam, ktoś mnie gdzieś polecił, ktoś mnie znał w jakimś gronie osób, które mnie znały i polecały — więc tak to wyglądało, że od czasu do czasu. Byłam na studiach dziennych, więc praca też na etat... nie miałam na to czasu i mnie nie interesowała. Trochę tu, trochę tu — żadnej konkretnej działalności nie prowadziłam ani nie pracowałam zawodowo w jakiejś konkretnej dziedzinie. [— Czyli ta pomoc cudzoziemcom to było w czasie studiów?] Tłumaczenia robiłam też. [— Jaki język?] Język ukraiński przeważnie, to były firmy, które wchodziły na rynek ukraiński i potrzebowały jakichś różnych rzeczy, żeby przetłumaczyć. I to wszystko było dorywczo, przeważnie właśnie na umowę zlecenie” [Natalia⁹, absolwentka dwóch uczelni państwowych w Warszawie].

Wyrażano przekonanie, że zdobywanie doświadczenia zawodowego ma znaczenie zwłaszcza w przypadku studiów z zakresu nauk humanistycznych i społecznych. Uzyskaną na takich kierunkach wiedzę określano jako mało konkretną, trudną do skapitalizowania. W tym kontekście podejmowanie aktywności na rynku pracy w okresie nauki na uniwersytecie stanowiło uzupełnienie niepraktycznej wiedzy akademickiej. Samo studiowanie było postrzegane bardziej jako hobby niż proces zdobywania umiejętności użytecznych na rynku pracy. Niektórzy studenci i absolwenci przeciwstawiali umiejętności akademickie jako zasób kulturowy oraz praktyczne umiejętności zawodowe. Nie oznacza to, że ten pierwszy typ wiedzy był uznawany za bezwartościowy; jego wartość była jednak definiowana bardziej w kategoriach samorealizacji i rozwoju intelektualnego niż w kategoriach utylitarnych, wzrostu użyteczności na rynku pracy. Celem studiowania nie było spieniężenie zdobytej wiedzy.

Częstym typem prac podejmowanych krótkoterminowo były proste prace fizyczne niewymagające kwalifikacji. Zgodnie z tradycyjnym ujęciem segmentacyjnym rynku pracy zarówno studenci, jak i imigranci stanowią grupy szczególnie często wykorzystywane w drugorzędnym segmencie rynku. Potwierdza się to w przypadku badanej kategorii studentów, w której przecinają się dwie role społeczne — determinanty niewielkich szans na

⁸ Dotyczą one przede wszystkim osób polskiego pochodzenia.

⁹ Rozmówcy występują pod zmienionymi imionami.

pełnowartościowe zatrudnienie: status studenta (a zarazem debutanta na rynku pracy) oraz fakt bycia cudzoziemcem (często jeszcze przed zdobyciem jakiegokolwiek stabilnego statusu pobytowego, który ułatwiłby aktywność zawodową). Ograniczone możliwości młodych związane z brakiem doświadczenia zawodowego nakładają się tutaj na praktyki dyskryminacji etnicznej.

„To były takie prace dorywcze, w pizzerii... coś takiego. Takie w zasadzie krótkie, bardzo krótkie, bo w pizzerii — ponieważ mam chory kręgosłup — tylko miesiąc wytrzymałam. Później jako opiekunka do dzieci pracowałam. Na początku to były bardzo różne prace, a później — już tak po roku, jak się już bardziej usatkowałam — to się zaczęłam rozglądać za czymś bardziej poważnym” [Natalia, absolwentka dwóch uczelni państwowych w Warszawie].

Nie wszystkie prace wykonywane podczas studiów były oderwane od późniejszych aktywności zawodowych. Niektóre były traktowane jako przygotowanie do kolejnych etapów ścieżki zawodowej, stanowiły pierwsze kroki studentów w docelowej branży. Przykładem może być praca na własny rachunek w firmie rodzinnej, współtworzonej w Polsce przez rodziców cudzoziemskiego studenta.

Ten drugi typ prac studenckich (aktywności połączone z późniejszą trajektorią zawodową) bywał czasem nieodpłatny, miał charakter praktyk lub stażu. Zwracano wówczas uwagę na aspekt szkoleniowy podejmowanych obowiązków, który miał służyć uzyskaniu lepszej pozycji zawodowej w przyszłości, mimo braku doraźnych gratyfikacji finansowych.

„Od II roku studiów byłem na praktykach w kancelariach prawniczych i adwokackich. Żeby ten bagaż doświadczenia zawodowego zbierać już od najwcześniejszych lat, co bardzo mi pomogło w mojej późniejszej ścieżce zawodowej. W międzyczasie wyjechałem na Erasmusa na cały rok do Holandii, na Uniwersytet w Maastricht, dzięki czemu nauczyłem się pięknego języka holenderskiego. I jak wróciłem z Holandii, na piątym roku dostałem się na praktyki, a potem byłem zatrudniony w międzynarodowej kancelarii (...), gdzie pracowałem w dziale prawa upadłościowego i naprawczego. Także oczywiście na studiach... [— To było na studiach jeszcze?] Tak, to był piąty rok, końcówka studiów i ja już pracowałem w międzynarodowej korporacji. I to można powiedzieć, że to był najważniejszy etap w mojej karierze zawodowej, praca w korpo. To zawsze było marzenie dla każdego studenta prawa. Jednak to prestiż, dobra praca, szczegółowe zagadnienia prawne, więc ja bardzo miło wspominałem” [Ivan, absolwent uczelni państwowej w Warszawie].

Traktowanie prac studenckich jako inwestycji w przyszłą karierę zawodową jest związane nie tylko ze zdobywaniem doświadczeń, ale również z gromadzeniem oszczędności na założenie własnej działalności gospodarczej. Praca podczas studiów jest więc też postrzegana jako etap kumulacji kapitału finansowego, który będzie wykorzystany w późniejszej drodze zawodowej.

„To znaczy jeżeli chodzi tak ogólnie o wygląd pracy, to dopiero zacząłem pracować na drugim roku studiów, po trochu podrabiać gdzieś tam w Auchan, w Leroy, i już tak kończąc studia zaplanowałem, że otworzę własną działalność — właśnie biuro turystyczne. Go otworzyłem

w sumie, zbierałem pieniądze też pracując w wakacje, w czasie wakacji, tak. Gdzieś tam wyjeżdżałem za granicę, np. do pracy. [— A gdzie Pan pracował za granicą?] Hiszpania i Polska, tak jakby tak, bo posiadam stały pobyt w Polsce. Dlatego tak nie miałem z tym żadnych problemów. [— A w Hiszpanii to była praca wakacyjna czy jakaś dorywcza?] Wakacyjna, dorywcza, po prostu pracowałem jako pomocnik mechanika u znajomych” [Oleh, absolwent państwowej uczelni technicznej w Białymstoku].

W przywołanej wyżej wypowiedzi pojawił się wątek dorywczej, wakacyjnej pracy za granicą. Występuje on w narracjach tylko niektórych kategorii imigrantów — osób naturalizowanych lub posiadających stabilny, trwały tytuł pobytowy, który na tym etapie najczęściej jest związany z polskim pochodzeniem cudzoziemca. W przypadku osób z takim statusem pobytowym sytuacja na rynku pracy najbardziej upodabnia je do studentów polskich; sama praktyka migracji sezonowych w celu podjęcia prostych prac dorywczych w krajach Europy Zachodniej wpisuje się w taki właśnie wzorzec rozpowszechniony wśród studiujących Polaków. Jednak wybór kraju długoterminowej aktywności zawodowej jest dokonywany przez cudzoziemskich absolwentów już z uwzględnieniem poniesionych inwestycji (również natury psychologicznej) w proces akulturacji i adaptacji w kraju odbywania studiów. Ukraińcy, którzy wracają do Polski po doświadczeniu krótkoterminowej pracy za granicą, podkreślają znaczenie bliskości kulturowej, która ułatwia decyzję o pozostaniu na polskim rynku pracy po studiach w Polsce.

„Była taka opcja, że pojechałem na... do pracy do Włoch. Tam poznałem fajnych ludzi, tak. Poznałem fajnych ludzi, którzy po prostu mówili, że tam inżynierzy z korporacji mówili, że słuchaj widzę, że umiesz pracować, widzę, że lubisz to, widzę, że tam nauczysz się tego języka, może tam na początkach nie jest ci łatwo, bo tam w ciemno trochę pojechałem, tak. Miałem kilka kontaktów, ale tam pojechałem tak w ciemno, tak naprawdę, i no i widać było, że tam... mógłbym tam zostać, mógłbym tam ewentualnie, tam była opcja, że przy dużej firmie, korporacji tam, która produkuje papierosy, można byłoby tam zostać, tam pracować, ale z drugiej strony nie czułem się tam swoim po prostu. Ja jestem takim człowiekiem, że jak gdzieś czuje, że to moje i że to mi odpowiada, to tam, to tam będę robił, tam będę starał się. A tam tego nie czułem swojego nic. Byłem tam obcy, po prostu obcy. (...) To była praca w na początku sezonowa, potem po prostu taki dorobek wakacyjny, bo najpierw tam pracowałem jako w hotelu, jako tak, ale potem poznałem (...), a później dostałem się do już takiej firmy, przekładałem dokumenty, pomagałem w obrocie dokumentami” [Denys, absolwent uczelni w Rzeszowie i Warszawie].

Utrudnieniem jest jednak fakt, że cudzoziemcy z uregulowanym trwałym pobylem w Polsce i tak muszą się starać o zezwolenie na pracę w innych państwach UE. Może to skłaniać niektórych migrantów do podejmowania pracy w szarej strefie (a na dłuższą metę — do pozostania w Polsce), chociaż nie było to jasno wyartykułowane w wywiadach.

Rozmówcy zauważali również ważną funkcję adaptacyjną pierwszych doświadczeń zawodowych w kraju przyjmującym. Pierwsze aktywności zawodowe są opisywane jako okres nauki języka polskiego i socjalizacji do pewnej kultury pracy. Jest to również czas, kiedy studenci precyzują swoje ambicje i oczekiwania zawodowe, przekuwając je na bardziej konkretne cele i plany:

„Poszłam na zajęcia polskiego, ale byłam w takim środowisku rosyjsko-białorusko-ukraińskim, więc nie można się nauczyć języka w takim środowisku. I wtedy właśnie zdecydowałam, że będę tylko z Polakami, że nie chcę żadnych znajomości ukraińskich, nie chcę żadnych historii słuchać, kto się czym zajmuje, jak kto siebie tu widzi, jakieś opinie na temat Polaków, Rosjanów, Ukraińców, nie chcę, chcę być tylko z Polakami. I dzięki temu nauczyłam się języka. Wcześniej poszłam pracować do restauracji indyjskiej, bo oni akurat nie mieli nic przeciwko temu, że po polsku niezbyt dobrze rozmawiałam, natomiast po angielsku, po francusku dobrze, więc przyjmowali mnie na taką pracę. No i to była taka pierwsza styczność z klientami. I już wiedziałam, że polskiego muszę się nauczyć, bo zbliżają się egzaminy i ja nie widziałam siebie całe życie, żebym pracowała w restauracji, czy tego rodzaju pracę. Znacząco pochodzę też z takiej rodziny intelektualnej, więc nie do przyjęcia to było” [Maria, absolwentka prywatnej szkoły wyższej w Warszawie].

Prace studenckie stanowiły etap rozeznania się na polskim rynku pracy i uzyskania pierwszych doświadczeń zawodowych, które mogły pomóc w rozwijaniu użytecznego kapitału społecznego oraz budowie lepszego wizerunku kandydata w przypadku starań o bardziej prestiżowe stanowiska wobec kolejnych potencjalnych pracodawców.

Dla niektórych imigrantek studiujących na polskich uczelniach etap wejścia w dorosłość wiązał się raczej z urodzeniem dziecka, niż z podjęciem aktywności zawodowej. Posiadanie dziecka zasadniczo wpływało na trajektorię zawodową, oznaczając ograniczenie możliwości zawodowych lub rezygnację z pracy. Mogło też skłaniać do podjęcia samozatrudnienia, które jest bardziej elastyczną formą aktywności zawodowej, umożliwiającą pracę w domu i dostosowanie intensywności pracy do obowiązków rodzicielskich.

„Pracowałam bardzo dorywczo na studiach — różnymi rzeczami się zajmowałam, m.in. w sprzedaży bezpośredniej — i później, jeszcze przed ukończeniem studiów urodziłam dziecko i to był dodatkowy sposób na pieniądze bez wychodzenia z domu. Było to bardzo wygodne i w zasadzie byłam z córką bardzo długo, bo prawie trzy lata w domu, no trzy w zasadzie. (...) I firma by mi po prostu [pomóc] stworzyła dla mnie taki program, w którym co miesiąc realizuję jakiś cel i dostaję za to pieniądze. Dlatego też założyłam działalność, bo nie jestem pracownikiem tej firmy, nie jestem zatrudniona na etat — sama sobie jestem szefem, czyli sama sobie reguluję, jak osiągnę cel, kiedy ja to zrobię” [Natalia, absolwentka dwóch uczelni państwowych w Warszawie].

Analiza narracji na temat prac podejmowanych podczas studiów dowodzi, że w przypadku badanej grupy zbiegają się problemy związane — z jednej strony — ze statusem studenta (niedostępność prac wymagających posiadania wysokich kwalifikacji, brak szans na awans, ograniczone możliwości podejmowania pracy w pełnym wymiarze czasu), z drugiej — ze statusem cudzoziemca (praktyki dyskryminacyjne, niewystarczająca znajomość języka, ograniczone usieciwienie w społeczeństwie przyjmującym). Prace studenckie mają często na celu przezwyciężenie takich trudności adaptacyjnych i stanowią szansę na pogłębienie procesu integracji społecznej, kulturowej i ekonomicznej (por. też Andrejuk 2017). Co więcej, w narracjach powtarzał się wątek nabywania wiedzy o uprawnieniach, jakie daje polskie pochodzenie w kontekście stabilizacji pobytu. Wiedza ta była podczas studiów wykorzystywana do zdobycia bardziej trwałego tytułu pobytowego.

Sytuacja zawodowa po ukończeniu studiów: wieloaspektowość przejścia do „pełnego” zatrudnienia

Przejście od prac studenckich do prac po uzyskaniu wyższego wykształcenia wiąże się ze zmianami w kilku aspektach: 1) od prac dla nisko wykwalifikowanej kadry do prac umysłowych wymagających wysokich kwalifikacji (choć nie zawsze zgodnych z wykształceniem); 2) od aktywności zarobkowej na podstawie umów cywilnoprawnych do bardziej stabilnych umów o pracę; 3) od pracy krótkoterminowej do prac z założenia długoterminowych, z określoną ścieżką awansu; 4) od prac bezpłatnych (praktyki, staże) do prac za wynagrodzeniem. Czasem tego rodzaju przejście dokonuje się nie tyle po ukończeniu studiów, co na końcowym etapie edukacji uniwersyteckiej, np. prace podejmowane na piątym roku studiów magisterskich są bliższe kategorii prac absolwentów niż prac studentów pierwszego roku. Należy też podkreślić, że nie zawsze w trajektorii zawodowej jednostki jest widoczne każde z tych przejść.

Wskazane zmiany mogą dokonywać się w ramach jednego zakładu pracy, jak choćby w narracji przywołanej poniżej. Co więcej, wypowiedź ta wskazuje, że przechodzenie z etatu na działalność gospodarczą w przypadku młodych absolwentów nie zawsze jest wymuszone polityką faktycznego pracodawcy redukującego koszty pracy (choć w analizowanej próbie był to zauważalny wzór):

„Od zlecenia do etatu. Znaczący ogólnie było tak, że jako student nie miałem regulowanych godzin. Nie przychodziłem zawsze, że tam każdy dzień od 8 do 16. Nie, to było tak, że ustalaliśmy, że otrzymywałem plan zajęć na półrocze, na semestr, i właśnie sobie ustalaliśmy, że aha, tutaj mam takie, takie luki w zajęciach i będę wtedy przychodził w takich, takich, takich, takich godzinach. Tak. Nie było innej opcji, jeżeli chciałem tam dalej pracować, no to musiałem sobie robić tak, żeby w tych godzinach być w biurze. Tak. Bo jednocześnie ze mną było tam jeszcze kilka takich osób, jakby studentów zatrudnionych. No i kto sobie tam nie starał się, olewał trochę, no to potem po prostu nie dostał etatu. Bo to było tak, że pracodawca zatrudni kilka osób młodych na stanowisko. Na przyszłe stanowisko, bo to było u nas takie doszkolenie. I potem wyszło tak, że jak potem skończyłem studia, zdobyłem tytuł magistra, no to zaproponowano mi etat na stanowisku takim. [— I ile pan lat na etacie przepracował?] Oj, zaraz sobie przypomnę. Od 2015 prowadzę działalność. Z dwa lata pewnie przepracowałem, z dwa–trzy lata przepracowałem na etacie i potem zrezygnowałem i przeszedłem na działalność. [— A i jak to się stało? Czy to było tylko ze względów podatkowych czy pracodawca zachęcał do tego?] Nie, pracodawca nie zachęcał, pracodawca, dla pracodawcy w sumie było jednakowo, czy on wypłaca wynagrodzenie, czy on wystawia fakturkę po prostu. Tu było jedno i drugie. Znaczący raczej to był mój pomysł. Tak. Bo ja sobie już tam jakoś tak posiedziałem w październiku, przeanalizowałem, myślę, co ja tutaj będę. Jak zdobyłem doświadczenie, to już tam zacząłem pomagać trochę innym osobom na stronie, komuś tam pita rozliczyć, no i tak było, o, a czy mógłbyś prowadzić, a czy mógłbyś pomóc. (...) I właśnie sobie pomyślałem, że porozmawiam o tym z pracodawcą, czy jest możliwość przejść na rozliczenie na faktury” [Denys, absolwent uczelni w Rzeszowie i Warszawie].

Prace umysłowe podejmowane po studiach nie zawsze są kompatybilne ze zdobytym wykształceniem, niekoniecznie jest ono kapitalizowane w pracy. W takich wypadkach roz-

mówcy wskazywali na gotowość do mobilności zawodowej, brak przywiązania do dotychczasowej pracy i dalsze poszukiwanie bardziej satysfakcjonującego stanowiska.

Zjawiskiem rzadkim, który zasługuje na szczególną uwagę, jest podejmowanie pracy zarobkowej dopiero po ukończeniu studiów. Niewykluczone, że w niektórych narracjach wątek prac dorywczych, studenckich został po prostu w całości lub w części pominięty (np. z uwagi na upływ czasu lub nienadawanie znaczenia takiej pracy, traktowanie jej jako niewartej wspomnienia w wywiadzie). Zaprezentowana poniżej narracja stanowi „czysty” przykład pracy rozpoczętej dopiero po ukończeniu studiów, bez żadnych wcześniejszych — choćby dorywczych — zajęć. Należy podkreślić, że obecnie w programach większości kierunków studiów jest wpisany wymóg odbycia obowiązkowych praktyk, dlatego też narrację o rozpoczęciu pracy dopiero po ukończeniu studiów należy traktować jako subiektywny punkt widzenia respondenta, który może po prostu nie określać wcześniejszych aktywności jako prac zawodowych, nadając im niewielkie znaczenie w kontekście swojej kariery czy zarobkowania. Właściwym — z perspektywy imigranta — przejściem na rynek pracy jest tu ukończenie studiów i obrona pracy dyplomowej. Symptomatyczne wydaje się, że cytowany poniżej respondent to osoba dobrze zintegrowana ze społeczeństwem polskim, o stabilnym statusie pobytowym wynikającym z przebywania w Polsce od dziecka.

„Tak, miałem rozmowę kwalifikacyjną w dzień, w którym zdałem maturę — tfu, przepraszam, dyplom, znaczy pracę, broniłem się — miałem rozmowę kwalifikacyjną, od razu dostałem się, więc pracę miałem od razu. No, jak tylko usłyszałem, że zdałem egzamin, to od razu miałem już pracę. (...) I tam przepracowałem w zasadzie siedem lat. Siedem lat, czyli do momentu, aż uzyskałem tytuł radcy prawnego. (...) No i cóż? No i tutaj akurat nie mogę powiedzieć, żeby moje życie jakoś się różniło od życia Polaka w tym zakresie. No może tylko, że wykorzystywałem języki, ale z punktu widzenia jakby pracy, to tu nigdy nie doświadczyłem, nie wiem, jakiejś, jakichś takich negatywnych ze strony ludzi... takich animozji czy czegoś, co mógłbym odebrać osobiście, że jestem z Ukrainy. Nie było takich sytuacji, więc te siedem lat no to było życie Polaka, można powiedzieć” [Marek, absolwent uczelni państwowej w Krakowie].

Innym zaobserwowanym przypadkiem „skokowego” przejścia na rynek pracy był imigrant, który już na pierwszym roku (kolejnego kierunku) studiów w Polsce zarejestrował działalność gospodarczą w docelowej branży. Należy jednak ponownie wziąć pod uwagę specyfikę takiego wejścia na rynek pracy, ponieważ badany respondent przed podjęciem studiów w Polsce ukończył studia na Ukrainie i od razu po nich wyemigrował. Podobny wzór pokazuje historia imigranta, który rozpoczął pracę w branży księgowej już po ukończeniu studiów pierwszego stopnia, ale w trakcie studiów magisterskich. Pokazuje to zresztą trudność w analizowaniu linearnie rozumianego przejścia na rynek pracy w kontekście popularności kształcenia ustawicznego, podejmowania kolejnych studiów i nieustannego zdobywania nowych kwalifikacji.

Niezależnie od indywidualnych różnicowań, analiza przypadków pokazuje, że studia w Polsce mają zasadnicze znaczenie dla przebiegu trajektorii zawodowej. Imigranci edukacyjni już w trakcie zdobywania wykształcenia przechodzą proces adaptacji kulturowej, przystosowania do wymogów rynku pracy, nauki języka oraz generalnie socjalizacji do rzeczywi-

stości społecznej kraju przyjmującego. Nie muszą też nostryfikować dyplomów, aby podjąć pracę zgodną z wykształceniem, co odróżnia ich od Ukraińców poszukujących zatrudnienia od razu po przybyciu do Polski. Znaczenie aktywności zarobkowej jako okresu integracji do życia w nowym kraju przesuwają się na czas studiów (ewentualnie również szkoły), dlatego też w późniejszym okresie ścieżki zawodowe absolwentów ukraińskich przypominają trajektorie absolwentów polskich — zauważył to zresztą rozmówca w wypowiedzi przytoczonej powyżej. Oczywiście nie oznacza to prostego i automatycznego przejścia do kategorii dobrze płatnych prac w atrakcyjnych sektorach. Problemy, z którymi borykają się ukraińscy absolwenci polskich uczelni — niestabilne umowy, zatrudnienie nie zawsze odpowiadające wykształceniu, są w pewnej mierze zbieżne z problemami, które dotyczą absolwentów polskich.

Podsumowanie

Analiza pozwoliła na wyodrębnienie trzech zasadniczych wzorów przechodzenia ze studiów do samozatrudnienia (ze szkoły na rynek pracy) przez ukraińskich studentów i absolwentów polskich uczelni. Pierwszy z nich obejmuje prace podejmowane podczas studiów, charakterystyczne dla pracowników niewykwalifikowanych, niezwiązane z docelowym zawodem czy przyszlą branżą. Ten etap zdobywania doświadczenia zawodowego jest ważny mimo prostego charakteru prac oraz braku możliwości awansu, ponieważ przyspiesza naukę polskiego, zapewnia utrzymanie i umożliwia zdobycie podstawowej wiedzy o zasadach działania rynku pracy. Drugi model również obejmuje prace podczas studiów, ale są one powiązane z docelową aktywnością zawodową. W szczególności oznacza to rozpoczynanie prowadzenia własnego biznesu jeszcze na studiach (np. w firmach współprowadzonych przez rodziców). Trzeci wzór przechodzenia na rynek pracy to podjęcie od razu docelowej aktywności zawodowej, co następuje zazwyczaj dopiero po ukończeniu studiów (lub pewnego etapu studiów, np. licencjackiego). Oznacza sytuację, w której — przynajmniej z subiektywnej perspektywy imigranta — właściwe przejście do pracy odbywa się po zdobyciu kwalifikacji zawodowych. Ostatni z wymienionych typów wydaje się być związany z innymi formami dofinansowania w okresie nauki na uniwersytecie (stypendia, w mniejszym zakresie wsparcie rodziców). Znaczenie może mieć również fakt uczestniczenia w wymagającym, absorbującym czasowo programie studiów, który nie pozwala na podejmowanie dodatkowych prac. Podczas gdy w dwóch pierwszych wzorach przechodzenia na rynek pracy mamy do czynienia z procesem odbywającym się w dłuższej perspektywie czasowej, to ostatni typ „tranzycji” (rozpoczęcie pracy po uzyskaniu dyplomu) ma charakter bardziej skokowy. Oznacza podjęcie aktywności zarobkowej w docelowej branży i w pełnym wymiarze czasu bez stadiów pośrednich w postaci prac tymczasowych i przejściowych. Specyfiką badanej grupy było przejście (w czasie studiów lub krótko po ukończeniu studiów) do samozatrudnienia. Założenie własnej firmy bywa wymuszone przez pracodawcę, ale w niektórych przypadkach stanowi też przejaw dążenia do samodzielności i przekonania o korzyściach wynikających z tego rozwiązania dla rozwoju indywidualnego.

Jak wykazano, moment wchodzenia na rynek pracy w odniesieniu do badanej grupy następuje dość wcześnie. Wielu migrantów edukacyjnych z Ukrainy łączy studia i aktyw-

ność zawodową, co sprawia, że zdobywają doświadczenie na rynku pracy jeszcze przed uzyskaniem wyższych kwalifikacji. Dla studentów ukraińskich punktem odniesienia są nie tylko inni studenci lub absolwenci (Polacy), ale również imigranci z Ukrainy (pracujący w Polsce często w zawodach nisko wykwalifikowanych, nawet poniżej własnego wykształcenia); może to mieć znaczenie dla ich większej akceptacji pierwszych — niskopłatnych — aktywności zawodowych, jako etapu wstępnego przygotowania do bardziej wymagających zajęć. Praca podczas studiów, oprócz oczywistej roli zapewniania dochodu, ma też inne ważne znaczenia dla badanej grupy imigrantów. Buduje usieciwienie w społeczeństwie przyjmującym, umożliwia lepszą integrację ze środowiskiem polskim, w tym również podwyższenie kompetencji językowych, obejmuje praktyczną naukę polskiego. Daje rozeznanie w polskim rynku pracy oraz wymaganiach osób czy też podmiotów zatrudniających, stanowi więc etap socjalizacji do kultury i organizacji pracy. Ponadto krystalizuje oczekiwania i ambicje zawodowe pracujących studentów, pozwalając im na bardziej planowe określenie własnej drogi zawodowej i uświadamiając, jakie kompetencje i wymogi się z nią wiążą. Cudzoziemscy absolwenci wybierający samozatrudnienie mają więc często rozeznanie na rynku pracy dzięki wczesnemu rozpoczęciu aktywności zarobkowych.

Należy podkreślić, że przedstawione analizy ograniczają się do wąskiej grupy najbardziej operatywnych, przedsiębiorczych cudzoziemców, którzy po studiach lub jeszcze w ich trakcie założyli działalność gospodarczą. Zagadnienie przechodzenia imigranckich absolwentów na rynek pracy jest bardzo złożone, dopiero przeprowadzenie pogłębionych badań na większej i bardziej zróżnicowanej próbie pozwoliłoby w pełni uchwycić jego wielowymiarowość.

Ciekawe wydaje się pytanie o przyszłe trendy w mobilności międzynarodowej ukraińskich studentów i absolwentów. Obecnie zjawisko migracji Ukraińców do Polski przechodzi dynamiczne przemiany, które mogą także wpłynąć na mechanizmy przechodzenia ze studiów na rynek pracy. Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego planuje zwiększenie środków budżetowych na umiędzynarodowienie uczelni i przyciąganie cudzoziemskich absolwentów (Lis, 2018). Trwają również prace nad nową polityką migracyjną Polski, której powstanie zapowiedziano w *Strategii na rzecz odpowiedzialnego rozwoju*. Ma ona stwarzać zachęty na polskim rynku pracy przede wszystkim dla migrantów dobrze wykształconych, posiadających wysokie kwalifikacje. Innym aspektem, który może mieć wpływ na przyszłe strategie tranzycji, jest fakt, że w 2017 roku Ukraińcy otrzymali możliwość bezwizowego podróżowania do krajów strefy Schengen. Co prawda ułatwienia obejmują mobilność krótkoterminową (do trzech miesięcy), jednak również to sprzyja poszukiwaniu pracy za granicą, w krajach na zachodzie Unii Europejskiej. Z jednej strony można się spodziewać wzrostu liczby studentów ukraińskich na polskich uczelniach, z drugiej jednak niewykluczone, że po ukończeniu studiów w Polsce coraz częściej będą oni wybierali rynki pracy innych państw członkowskich UE.

Bliskość kulturowa Polski i rozwinięta sieć wsparcia w środowisku migrantów z Ukrainy pozwalają na zniwelowanie przynajmniej części negatywnych skutków wiążących się z brakiem odpowiedniego przygotowania studentów do pobytu w nowym kraju. Jednakże brak umiejętności i zasobów (takich jak biegłość językowa) niezbędnych do szybkiej integracji

potrafi znacząco wydłużyć, a czasami uniemożliwić proces przechodzenia do aktywności zawodowej. Dążenie do zredukowania tego typu problemów jest widoczne w aktywności studentów podejmujących pierwsze prace w celu zdobycia doświadczeń i kontaktów. Są to działania oddolne, z inicjatywy własnej migrantów. W szerszej perspektywie warto zaznaczyć, że przygotowanie cudzoziemskich absolwentów do harmonijnej, płynnej tranzycji ze studiów na rynek pracy stanowi również jedno z ważnych wyzwań polityki integracji imigrantów w Polsce.

Bibliografia

- Andrejuk, K. (2017). *Przedsiębiorcy ukraińscy w Polsce. Struktura i sprawstwo w procesie osiedlenia*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Andrejuk, K. (2016), Co skłania imigrantów do zakładania własnych firm? Analiza procesu samozatrudniania i rozwijania przedsiębiorstw etnicznych na przykładzie społeczności Ukraińców w Polsce, *Studia Migracyjne-Przegląd Polonijny*, nr 3(161), s. 223–253.
- Beck, U., Beck-Gernsheim, E. (red.). (2001). *Individualization*. London: Sage Publications.
- Benz, M.R., Yovanoff, P., Doren, B. (1997). School-to-Work Components That Predict Postschool Success for Students with and without Disabilities, *Exceptional Children*, vol. 63, iss. 2, s. 151–165.
- Długosz, P. (2015)., Zjawisko edukacji transgranicznej na przykładzie ukraińskich studentów na Podkarpaciu. Pobrane z: Repozytorium Uniwersytetu Rzeszowskiego, <https://repozytorium.ur.edu.pl/handle/item/824> [dostęp: 18.03.2018]
- Domański, H., Federowicz, M., Pokropek, A., Przybysz, D., Sitek, M., Smulczyk, M., Żóltak, T. (2012). From School to Work: Individual and Institutional Determinants of Educational and Occupational Career Trajectories of Young Poles. *ASK. Research & Methods*, vol. 21, (1), s. 123–141.
- Dutz, M., Kauffmann, C., Najarian, S., Sanfey, P., Yemtsov, R. (2001). *Labour market states, mobility and entrepreneurship in transition economies*. EBRD Working Paper no. 65.
- Gaskell, J. (1992). *Gender Matters from School to Work*. Toronto: OISE Press.
- Gierko, V. (2015). „Ukrainizacja” polskich uczelni na tle umiędzynarodowienia kształcenia na poziomie wyższym w Polsce. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, vol. 40, nr 2, s. 103–119.
- Górny, A. (2017). All circular but different: Variation in patterns of Ukraine-to-Poland migration. *Population, Space and Place*, vol. 23, iss. 8. DOI: 10.1002/psp.2074.
- Górny, A., Kindler, M. (2016). The Temporary Nature of Ukrainian Migration: Definitions, Determinants and Consequences. W: O. Fedjuk, M. Kindler (red.), *Ukrainian Migration to the European Union: Lessons from Migration Studies*. (91–112). IMISCOE Research Series. Springer.
- Grabowska, I. (2016). The Transition from Education to Employment Abroad: The Experiences of Young People from Poland. *Europe-Asia Studies*, vol. 68, iss. 8.
- Kiersztyn, A. (2011). Racjonalne inwestycje czy złudne nadzieje: nadwyżka wykształcenia na polskim rynku pracy. *Polityka Społeczna*, nr 1, s. 7–14.

- Kindler, M. (2011). *A Risky Business? Ukrainian Migrant Women in Warsaw's Domestic Work Sector*. IMISCOE Dissertations. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Korniychuk, A. (2015). Pozytywne i negatywne doświadczenia wybranych krajów w zakresie przyciągania i integracji migrantów o określonych kwalifikacjach. W: P. Kaźmierkiewicz, A. Piłat, J. Segeš Frelak (red.), *Przyciąganie do Polski wykwalifikowanych imigrantów. Diagnoza potrzeb w tym zakresie i rekomendacje dla polityki migracyjnej*. (104–147). Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Kunasz, M. (2014). Skłonność do samozatrudnienia i determinanty wyboru docelowej formy aktywności zawodowej w świetle wyników badań studentów. *Optimum. Studia Ekonomiczne*, nr 2 (68), s. 116–131.
- Kwiek, M. (2015). *Uniwersytet w dobie przemian. Instytucje i kadra akademicka w warunkach rosnącej konkurencji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kyvliuk, O., Svyrydenko, D. (2017). Academic Mobility as “Brain Drain” Phenomenon of Modern Higher Education. *Studia Warmińskie*, nr 54, s. 361–371.
- Lis, M. (2018). *Polska chce studentów z zagranicy. Wyda miliony złotych na promocję*. Pobrane z: <https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/arttykul/promocja-polskich-uczelnia-za-granica,223,0,2396127.html> [dostęp: 16.03.2018].
- Nielsen, H.S., Rosholm, M., Smith, N., Husted, L. (2003). The school-to-work transition of 2nd generation immigrants in Denmark. *Journal of Population Economics*, November, vol. 16, iss. 4, s. 755–786.
- Okólski, M. (2001). Incomplete Migration: a New Form of Mobility in Central and Eastern Europe. The Case of Polish and Ukrainian Migrants. W: C. Wallace, D. Stola (red.), *Patterns of Migration in Central Europe*. (105–128). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Petyuh, V., Shchetinina, L., Shkoda, T. (2017). Development trends, asymmetries and impact factors of youth employment in Ukraine. *Problemy Polityki Społecznej. Studia i dyskusje*, nr 36 (1), s. 27–42.
- Piróg, D. (2013). Wybrane determinanty tranzycji absolwentów studiów wyższych na rynek pracy. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, nr 160, s. 131–138.
- Rębisz, S., Grygiel, P. (2017). Fears and Difficulties Experienced by Ukrainian Nationals During Their Period of Study in Poland. *European Education*, s. 1–17. DOI: 10.1080/10564934.2017.1364134.
- Sarnowska, J. (2016). Double Transition: University-to-Work Abroad and Adulthood. *Rocznik Lubuski*, t. 42, cz. 2a, s. 215–228.
- Stankiewicz, Ł. (2014). Spór o edukację wyższą w perspektywie teorii dóbr pozycjonalnych. *Teraźniejszość — Człowiek — Edukacja*, nr 66 (2), s. 109–130.
- Stadnyi, Y., Slobodian, O. (2016). *Українські студенти за кордоном: скільки та чому (Ukraińscy studenci za granicą: ile i dlaczego?)*. Pobrane z: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu> [dostęp: 18.03.2018].
- Stadnyi, Y. (2017). *Українські студенти за кордоном: факти і стереотипи (Ukraińscy studenci za granicą: fakty i stereotypy)*. Pobrane z: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-fakty-ta-stereotypy> [dostęp: 18.03.2018].

- Teichler, U., Friedhelm, M. (1994). *Transition to work: the experiences of former ERASMUS students*. London–Bristol: Jessica Kingsley Publishers.
- Trzciniński, R. (2015). Zagraniczni studenci — czy potencjalni uczestnicy polskiego rynku pracy? W: J. Konieczna-Salamatin (red.), *Imigranci o wysokich kwalifikacjach na polskim rynku pracy. Raport z badań 2014–2015*. (175–209). Warszawa: Instytut Społeczno-Ekonomicznych Ekspertyz — Fundacja „Nasz Wybór”.
- Vakhitova, G., Coupe, T. (2013). *The Relations between Education and Migration in Ukraine*. Budapest: International Labour Organization.
- Wieczorkowska, G., Król, G., Wierzbinski, J. (2015). Przeszłość, terażniejszość i przyszłość edukacji akademickiej. W: A.Z. Nowak (red.), *Gospodarka na rozdrożu — XXI wiek. Księga jubileuszowa z okazji osiemdziesiątych urodzin profesora Kazimierza Rycia*. (165–186). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego.
- Zheriobkina, T., Kudelia, M., Samokhin, I., Stadnyi, Y. (2016). *Соціально-економічний портрет студентів: результати опитування (Społeczno-gospodarczy obraz studentów: wyniki badania)*. Pobrane z: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/sotsialno-ekonomichnyi-portret-studentiv-rezultaty-opytuvannia> [dostęp: 18.03.2018].

Źródła danych statystycznych

- GUS — Główny Urząd Statystyczny: <http://stat.gov.pl/>.
- CEDOS — wcześniej Centrum Badań nad Społeczeństwem: <https://cedos.org.ua/>. Dane wykorzystane w artykule można pobrać z: http://cedos.org.ua/data/CEDOS_UKRstud_abroad.xlsx oraz https://docs.google.com/spreadsheets/d/1WZ8bAN2L5qwDNehEt7BFg7wZ1fX5B4qQLyQ9_Mc4tz0/edit#gid=0.

Katarzyna Andrejuk

Institute of Philosophy and Sociology, Polish Academy of Sciences

Andriy Korniychuk

Graduate School for Social Research, Polish Academy of Sciences

Ukrainian graduates of Polish universities. University-to-work transition in the context of self-employment

Summary

The aim of the article is to describe patterns and mechanisms of entering the Polish labour market by a specific group of Ukrainian migrants — graduates of Polish universities who become self-employed. Ukrainians constitute the biggest groups of foreign students at

Polish universities, however, the share of Ukrainian students with Polish origins decreases. It may indicate that educational migrations from Ukraine to Poland are professionalising, they are becoming more separated from the ethnic context. The article is based on the results of qualitative research (in-depth interviews). Ukrainian migrants constitute an increasingly numerous group at Polish universities. In their economic activities they may experience problems connected with the student status (unavailability of highly qualified jobs, limited chances of professional advancement, limited opportunities of full-time employment) and problems associated with the status of foreigners (discriminatory practices, weak knowledge of the language, limited participation in the networks of the host society). Student jobs may be an opportunity to overcome such adaptation problems and deepen the social, cultural and economic integration. The most frequent strategy of students is combining work and studies. However, in some cases one can also observe a 'jump' to the labour market after graduation.

Key words: Ukrainian immigrants, Ukrainian students in Poland, immigrant self-employment, university-to-work transition